

Kültürel Değişimin Gelecek Kuşaklara Etkisi: Alevi-Bektaşî İnancında Hakk'a Yürüme Erkânı Örneği

İbrahim Gül^a

Özet

Kültürel değişim gelecek kuşakları etkiler. Bu değişime Hakk'a yürüme (ölüm) olgusu örnek gösterilebilir. Bu çalışmada, Alevi-Bektaşî inancında Hakk'a yürüme erkânı ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerine dayanan çalışmada, kültür analizi deseni kullanılmıştır. Veriler, araştırmacının geliştirdiği yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, bu hizmetleri yürüten dede ve talipler oluşturmaktadır. Konu uygulama içerdiğinden katılımlı gözlem tekniği yönteminden yararlanılmıştır. Verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, çalışmaya katılanlar Alevilik inancını, İslamiyet'in içinde görmektedirler. Katılımcılar cenazelerin Türkçe bir dua ile Alevi erkânına göre kaldırılmasını, ölen kişi için cenaze namazı kılınmasını, cenaze namazındaki duaların okunmasını istemektedirler. Katılımcılar farklı cenaze kaldırma uygulamalarının bir ayrışmaya neden olmayacağını düşünmektedirler. Ruh ve can ile ilgili görüş belirtmekten kaçınmış, ahirete inanma konusunda fikir birliği içindedirler.

Anahtar Kelimeler

Kültürel değişim
Alevik
erkân
Hakk'a yürüme (ölüm)

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 26.03.2022
Kabul Tarihi: 21.09.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1093642

The Effect of Cultural Change on Future Generations: The Example of Death Rituals in Alevi-Bektashi Belief

Abstract

The cultural change affects future generations. The phenomenon of Hakk'a yürüme (death) can be given as an example of this change. In this study, the rituals of Hakk'a yürüme in Alevi-Bektashi belief are discussed. In this study, which is based on qualitative research methods, the culture analysis design is used. The data are collected with a semi-structured interview form developed by the researcher. The study group of the research consists of the dede and the follower who carry out these beliefs. Since the subject includes practice, the method of participatory observation technique is used. Content analysis is used to analyze the data. According to the research findings, the participants of the study see the Alevism belief within Islam. The participants want the funerals to be removed according to the Alevi tradition with a Turkish prayer, the funeral prayer to be performed for the deceased, and the prayers at the funeral blessing to be read. Participants think that different burial practices will not cause separation. They refrained from expressing opinions about the spirit and soul, and they are unanimous in believing in the hereafter.

Keywords

Cultural change
Alevism
rituals
The Hakk'a yürüme (death)

About Article

Received: 26.03.2022
Accepted: 21.09.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1093642

Giriş

Değişim kaçınılmaz bir olgudur. Sürekli her şeyin değiştiği evrende değişimden kaçmak âdeta imkânsızdır. Evrendeki değişimler toplumsal ve kültürel unsurları etkileyerek onları da değişime zorlamaktadır. Değişimde dış unsurların etkisi daha fazla olmakta ve bunun önemli nedenlerinden ikisi kültürel etkileşim ve sosyal bilinçlenmedir (Düren, 2002, s.226). Bunlar insan yaşamında kaçınılmaz bir olgu olarak görülmektedir. Yaşam devam ettiği sürece bu değişimlerin de devam edeceği aşîkârdır.

Değişim en basit anlamıyla, bir zaman dilimi içindeki değişiklikler bütünü (TDK, 2021) olarak tanımlanmaktadır. Dinamik bir süreç olan değişim, toplumu onun kurumlarını etkilemekte ve toplumu farklılaşmaya zorlamaktadır. Farklılaşma, kültürel yönden kendini hissettirmektedir. Kültürel değişim, alanyazında toplumsal değişimle aynı anlamda kullanılmaktadır. Kültürel değişim, toplumun gözle görülen kültür unsurlarında meydana gelen değişimlerdir (Şahin, 2019, s. 461). Bu değişimde postmodern felsefenin etkisi göz ardı edilemez. Postmodernizmde dinler, tekil insan sınırları içerisinde sıkışarak kendilerini ifade ederler ki, dinlerin kendi'liği böylece bozulmaktadır (Tekin, 2015, s. 16).

Kültürel veya sosyal değişim, toplumsal yapı ve normlardaki (duygu, düşünce ve eylemler) temel dönüşümleri içerir (Türkkahraman, 2011, s. 5). İnsanın çevresiyle etkileşimi bu tür ilişkilerde değişimi beraberinde getirir. Değişim içinde, inanç ve değerler, eğitim, din, gruplar arası ilişkiler, insanların dünya ve kendilerine ilişkin kabullerinde görülen uygulamalar yer alır (Wilbert, 1967). Kültürel değişim zamanla toplumsal yapının önemli unsurlarında birtakım farklılıklara yol açabilir. Bu çalışmada, Alevi-Bektaşî inancında Hakk'a yürüme erkânında görülen değişimler ele alınmıştır.

Postmodern felsefenin öncülük ettiği çoğulculuk görüşü ve farklılaşmaların yarattığı dönüşümler kendisini hissettirmiş ve modern Alevilik altında bir inancın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Subaşı, 2001). Modern Alevilik, temel değerlerini geleneksel Alevi-Bektaşî inancından almakla birlikte bazı kültürel unsurlarda değişimler gözlenmektedir. Sosyal değişim sürecine paralel olarak ölümle ilgili uygulamalarda da kısmi değişiklikler göze çarpmaktadır (Uyanık ve Kala, 2013). Örneğin, cenaze namazı kılma yerine farklı bir erkan yapılması, cenaze başında deyiş ve nefes okuma, duaların Türkçe yapılması, Hakk'a yürümek erkânında insanların yönünü kibleye dönme yerine halka şeklinde olma bunlardan bir kaçıdır. Sünnî çerçeveye muhalif kalarak tutum ve yargılarını belirleme azminde olan modern Alevilikte cenaze ve anma törenleri gerek form gerekse içerik yönünden ciddi değişikliklere maruz kalmaktadır (Subaşı, 2002, s.115,120).

Alanyazına bakıldığında, Hakk'a yürüme ile ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır (Yardımcı, 2016; Küçük, 2020; Rençber, 2020; Keskin, 2003; Mengüş, 2019; Işık, 2012). Bu çalışmaların çoğu kuramsal olup Alevi-Bektaşî inancında Hakk'a yürüme konusunu her yönüyle ele almamaktadırlar. Bu çalışmalarda ölüm olgusu ya kuramsal olarak ele alınmış ya da bu olgunun bir yönüne (dar kavramı, ruh göçü, don değiştirme, ölüm inanışları bağlamında müzik) değinilmiştir. Değişimin eşîğinde Alevi-Bektaşî inancında bilgi toplamanın güçlüğü de dikkate alındığında, bu çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kuramsal çerçeve

Yapısal ve değerler bakımından kültürün dört unsuru bulunmaktadır. Bunlar teknolojik, sosyolojik, duygusal ve estetik ile ideolojik unsurlardır. Bu çalışmada, kültürün sosyolojik unsuru üzerinde durulmuştur. Ölümün sosyolojik yönü ağır basmaktadır. Sosyolojik

unsurlar içinde dil, din, ahlak, örf, âdet gibi manevi öğeler yer alır (White, 1959, s. 3). Bunlar bir toplumu millet yapan ve toplumsal birlikteliği sağlayan önemli unsurlardır. Toplumsal değerlerdeki gereksiz değişimler zamanla beraberinde toplumsal çözölmeyi getirebilir. Küresel değişimde görölen gereksiz uygulamalar bunların başında gelmektedir.

Küresel değişimler, fiziksel çevre faktörleri, farklı kültürlerle olan ilişkiler yeni uygulamaları ortaya çıkarır. Yani toplumun kültürel unsurları da zaman içinde değişebilir. Toplum dinamik bir varlık olup değişime açıktır (Şahin, 2019, s. 465). Önemli olan değişimin yönü ve topluma neler getirdiğidir. Bazı değişimler toplumsal gelişmeye bir katkı sağlamadığı gibi fikir ayrılıklarını ve tartışmaları beraberinde getirir. Özellikle inanç ekseninde yapılan değişimler buna örnek gösterilebilir. Bir toplum içinde yer alan inanç farklılıkları ve uygulamaların sıklıkla değiştirilmesi, toplumu oluşturan insanların birlik ve beraberliğine olumsuz etki yapabilir. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılmasına yardım etmek için İslam inancında ölüm olgusu, Alevi-Bektaşî inancında Hakk'a yürüme erkânı, Sünnî (Ehli Sünnet) inancında ölüm, bu inançlar arasında farklılıklar, Alevi-Bektaşî inancında Hakka yürüme erkânında değişim konuları ele alınarak incelenmiştir.

İslam İnancında Ölüm Olgusu

Genel anlamıyla ölüm, varlığın varoluş halinin sona ermesi, niteliksel ve niceliksel anlamda biçim değiştirmesidir (Tanhan ve Arı-İnci, 2009, s. 8). Canlılarda, hücrenin, organın veya organizmanın yaşamsal fonksiyonlarını yitirmesi ve canlı olma hâlinin sona ermesidir (Erginer, 2004, s. 286). Herhangi bir canlı ölüm anında, canlılık özelliğini tekrar geri dönmek üzere kaybeder. Kalbin durması veya solunum faaliyetlerinin bir süreliğine kaybedilmesi ölüm olarak nitelendirilmemektedir. Tıbbın ilerlemesi ve organ nakli, ölüm tanımını değiştirmiştir. Ölüm olgusu, kalbin durmasından öte kişinin beyin fonksiyonlarını yitirmesiyle gerçekleşir. Bu durumda canlı geri dönmeyecek şekilde yaşama ilişkin özelliklerini geri dönüşü olmaksızın kaybeder. Ölüm olayının biyolojik yönü gerçekleşir.

Ölüm gerçeğinin psikolojik, sosyolojik, dini, hukuki yönleri de bulunmaktadır. Ancak günümüzde ölümün daha çok biyolojik yönü ön plana çıkmaktadır (Aiken, 1991, s. 23). Ölüm olayı farklı disiplinlerin konusu olduğundan insan davranışlarını da etkiler. Günümüzde ölüm hâlen bilinmezliğiyle kendi dışındaki şeyleri biçimlendirmeye devam etmektedir. Ölümün diğer bir ilginç yönü, kendilerine sıra gelene kadar insanların ölüm olayına tanıklık etmeleridir. Günümüz modern toplumlarında ölüm olgusu, evlerdeki ölüm döşeginden hastanelerdeki yoğun bakım ünitelerine kaymıştır (Demir, 2017, s. 191). Yani rahatsızlanan insanlar hastanelerin yoğun bakım ünitelerine kaldırılmakta ve çoğunlukla ölüm olayı hastanelerde gerçekleşmektedir.

Ölüm olgusunun genç ve yaşlılar üzerindeki etkisi kuşkusuz farklıdır. Allah gençlere gecinden versin cümlesi, genç kişiler yerine yaşlıların ölmesinin daha isabetli olacağı gerçeğini özetler. Herkese bir ömür verilmiş olup, bunun süresini Allah tayin eder. Bu bakımdan insanlar ölüm gerçeğini itiraz etmeksizin kabul ederler. Yaşlı kişilerin ileriye dönük planları bulunmadığından ölümü daha rahat kabul ederler (Karaca, 1997, s. 127). Onlar ölmekten çok ölüm sürecini düşünürler. Yaşlı insanların ölüme bakışını, genel anlamda dini inanç düzeyleri, özel anlamda ise ölüm ötesine olan inanç düzeylerinin yoğunluk derecesi belirler (Koç, 2002, s. 106).

Değişik kültürlerde farklı cenaze törenleri olup bunlar çeşitli zamanlarda ortaya çıkmıştır (Akalin, 2006. s. 25). Sevilen birinin beklenmedik ölümü, insan yaşamını belirgin olarak

etkiler (Berksun, 1995, s. 81). Sevdiği birini kaybedeni ima eden yoksunluk, ayrılma eyleminin kederle sonuçlanmasıdır. Keder, ölümün neden olduğu kayba duyulan şiddetli ruhsal ve duygusal acıyı içerir (Jones, 2004, s. 26). Yas, ölüm nedeniyle bir akrabasından ya da arkadaşından yoksun kalan kişinin içinde bulunduğu üzüntülü durumdur. Başsağlığı, etkileyici sözlerle yas dilemeye yönelik bir âdettir. Ağıt ise sırasız ölümler üzerine bazen ölen kişinin kendi ağzından, bazen de ölen kişiye başkaları tarafından söylenir (Köksal, 1996, s. 235). Alevî inancında çoğunukla ölen kişi içinsu selası adı verilen Yunus'un söylediği bu dünyadan gider olduk ağıdı okunur (Şiir Parkı, 2022).

Ölüm evrensel bir gerçek olmakla birlikte her insanda farklı bir tepkiyi doğurur. Tabii bir olay olarak görülse bile bunu herkes kolayca kabullenemez. İnsanın sonsuza kadar yaşama isteği, ölüm gerçeğine karşı bir tepki doğurur. Bu tepki kişilere göre farklılık gösterir. Ölüm ne kadar tabii bir hadise olarak görülse de musibet olarak da algılanır. Kişi hem ölüm gerçeğini kabul etmekte hem de ondan kurtulmak istemektedir (Hökelekli, 1991, s. 153). Bu ortak duygunun yanında ölüme ilişkin ayinler toplumdaki topluma değişiklik gösterir. Bunlardan bazıları kayıp, yoksunluk, keder, yas tutma, başsağlığı dileme, ağıt, cenaze erkânı gibi kavramlardır. Birey, ait olduğu kültür çevresine bağlı olduğundan söz konusu kültür çevresinin kalıplarına uymak zorundadır (Yıldız, 2007, s. 74).

İslam inancına göre, ölüm döşeginde bir mümini ahirete hazırlamak önemlidir. Telkin sözü ile kişinin Allah'a karşı güzel bir zan ile gitmesi düşünülür. Ölmekte olan bir kişiye Kur'an okunması düşünülebilir ancak ölmüş birisi için Kur'an okunması tartışmalı bir konudur. Bazılarına göre Kur'an insana öğüttür. Ölen kişiye öğüt vermenin bir anlamı yoktur. Ölen kişinin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması ve defnedilmesi kalanlar için bir dini görev olarak kabul edilir. Taziyyede bulunmak, toplumsal hayatımızda önemli bir uygulama olarak görülür. Türkiye'de ölünün arkasından ağlama hususu yörelere göre değişiklik gösterebilir. Kabir ziyareti, ölümden ibret alma ve ölen kişilere dua etme uygulamaları yararlı bir davranış olarak algılanmaktadır (Ceylan, 2010, s. 106). Din ve mezheplerde görülen bahse konu uygulamalar, sosyal destek açısından oldukça önemlidir (Dikmen, 2015, s. 464). İslam inancında ölüm olayını tam anlayabilmek için farklı inançlarda yorumunu ele almak gerekir.

Alevi-Bektaşî İnancında Hakka Yürüme

Can, ruh ve ölüm olayı karmaşık bir konu olup bu tür konular felsefenin uğraşı alanına girer. Kutsal kitaplarda ruh hakkında pek fazla bir açıklama bulunmamaktadır. İsrâ süresinde yer alan bir ayette, sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir (17/85). Kur'an-ı Kerim'de ruh kavramı, Cebrail, vahiy ve canlılarda hayat kaynağı olan güç olarak üç farklı anlamda kullanılmıştır. Can, ruh ve ölüm olayı farklı inançlarda farklı şekilde ele alınmaktadır.

Tarikat kapısına göre, âdemoğlu yeryüzüne Allah tarafından bir süreliğine gönderilmiş olup zamanı gelince tekrar geldiği yere döner. Haktan gelip Hakk'a gitmek olarak nitelenen ölüm olayında, kişi ruhunu Allah'a teslim eder. Bu olaya, Alevi-Bektaşî inancında ölüm yerine Hakk'a Yürümedenir. Yani can ölmez geldiği yere döner. Ölen ise tendir. Yunus Emre'nin buyurduğu gibi, ölü ise ten ölü, canlar ölesi değil (Toprak, 1933, s. 84). Tahtacı inancında, biyolojik ölümle birlikte bedeninin öldüğüne, ruhunun ise Hakka yürüdüğüne inanılır (Uluocak, 2014, s. 59).

Alevi-Bektaşî inancında, Hakk'a yürümek erkanında rahata koyma, yıkama işlemleri, sonsuzluğa uğurlama, sonsuzluğa yolculuk aşamalarını izler. Bundan sonra kişiye rızalık meydanı hizmeti, Hakk'ı birleme hizmeti (tevhid) ve sırlama hizmeti (toprakla buluşturma) yapılır (Şahin, 2021). Alevilikte Hakk'a yürüme erkanında hizmetlerin ayrıntılı sıralaması şöyle yapılabilir: Hak döşeginde bekleme, cenaze hizmeti, hizmet için vekâlet alma, bedenın yolculuğa hazırlanması, cem evinde rızalık ve uğurlama erkânı, Hak meydanı (birleme, uğurlama) hizmeti, toprağa sırlama, mezarlık sonrası-taziye, dardan indirme (40 erkânı), mezar kaldırma.

Başka bir kaynakta Hakk'a yürümek erkânındaki hizmetler altı bölümde ele alınmıştır: Ölüm döşegi, ruhunu teslim etme, cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi, dinî tören ve helallik verilmesi, mezar, yas ve anma işlemleridir (Yıldırım, 2016, s.379). İleri düzeyde hasta veya ölmesi muhtemel kişilerin yattığı yer ölüm döşegi olarak anılır. Hastayı ziyarete gelenler olabileceğinden hasta yalnız bırakılmaz. Hastanın yanına dedesi (piri) gelerek duaz okur ve ona dua eder. Hasta kişinin musahibi yoksa bu kişinin ölüm döşeginde sorgusu yapılır (Tuncel, 2012, s. 254). Bazı yörelerde ise Yasin suresi okunur. Hakk'a yürüyen kişinin söyleyeceği önemli bir şey varsa veya bir vasiyeti varsa hasta yakınlarıyla baş başa bırakılır. Kişi Hakka yürüdüğünde hastanın gözleri kapatılır ve ayakları bağlanır. Buna rahata koyma denir. Ölüm haberi genellikle camilerden duyurulur. Bazı Alevi dernekleri mesaj yoluyla da duyuru yapmaktadırlar. Ölen kişi için ağlanır ancak bu yaşların ölünün üzerine düşmemesine özen gösterilir. Dedenin rahata koyduğu yani mühürlediği kişinin mührü yine dede tarafından açılır. Allah rızası için niyet ettim denilerek yıkama işlemine geçilir (Yaman, 1999). Birinci yıkamaya taharetlenme denir. İkincide cenaze temiz bir şekilde yıkanır. Üçüncüde dua edilerek yıkama işlemi bitirilir. Yakınları su dökerek kişiye dua ederler (Yıldırım, 2016, s. 378). Hakka yürüyen kişi usulüne uygun olarak kefenlenir. Kadın ve erkeklerde kefenin parçaları farklıdır. Tunceli yöresinde ölen her kişi için cenaze namazı kılınır. Bu kutsal bir görev olarak kabul edilmektedir (Yaman, 1999, s. 25). Kefenlenen cenaze Hak Meydanına getirilir. Buraya bazen dar divanı adı verilir. Bu divanda herkesin elleri yanda, ayaklar bitişik ve yakalar iliklidir. Dede, Pir Sultan Abdal'ın dostlar bizi safa ile gönderin beni nefesini okur. Dede birtakım telkinlerden sonra bir duaz okur. Bir dilek duası ile dar erkânı tamamlanır.

Alevi-Bektaşî inancında cenaze namazından önce durdum divana, uydum On İki İmam'a denilerek namaza başlanır. Okunan sureler ayındır ancak Türkçe okunur. Hem evinin önünde hem de cenaze namazı kılınırken helallik alınır. Kabre indirilen ve yönü kıbleye döndürülen cenazenin üzeri tahta veya çimentodan yapılmış benzeri bir şeylerle örtülür, daha sonra toprakla kapatılır. Dede burada da duaz okur. Cenazenin defin işleminden sonra o aile üç gün yas tutar. Komşular o akşam cem evine veya kişinin evine (kırsal kesimde) sofralarla gelirler ve bir akşam yemeği yenir. Dede burada ölüm gerçeğiyle ilgili bir şeyler anlatır ve dua yapılır. Ölen kişinin borcu varsa yakınları öderler. Bazı yörelerde Hakka yürüyen kişinin defin işleminden sonra gelenlere yemek verilir.

Sünni (Ehli Sünnet) İnancında Ölüm

Biyolojik bir olay olarak bakıldığında ölüm, İslam inancının farklı yorumlarında benzer şekilde algılanır. Ancak farklı inançlarda sosyal ve kültürel yönünde değişiklikler görülebilir. Değişiklikler, ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasında yapılan hizmetlerin farklılığına neden olur. Alevi-Sünni ölüm ritüellerindeki farklılıklar önemlidir. Çünkü aynı coğrafyada bir arada yaşayan ve İslam'ın farklı yorumlarını benimsemiş insanların üzüntülü günlerinde

dayanışma içinde olmaları gerekir. Bu farklılıkların abartılmaması, ölümün sosyal ve kültürel yanı ön plana alındığında, inançların birleştirici yönü önem kazanır.

İslam inancında hayat iki evreye ayrılmış olup ilk devresi bir tür eğitim ve sınav, ikincisi bu sonuçlara dayalı olarak şekillenen ebediyet sürecidir. Ölüm bu iki hayatı birbirine bağlayan bir araçtır. Bazı ayetlerde ölümden musibet olarak bahsedilir (Bakara 2/ 156; Maide 5/106). Ancak ölümün bir gün bize geleceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bir hadise göre, mümin kişi öleceğini hissettiğinde, Allah'a kavuşma duygusunu her şeye tercih eder (Müslim, Zikir, 14-18: Akt. Esen, 2007, s. 35). İnsandaki bilinç, irade, seçme özgürlüğü, akıl, zihin, irade gibi özellikler ruha ait yetenekler olup, ölüm olayından sonra bir insan varlığından bahsetmek mümkün değildir (Karaman ve Çağrıcı, 2007, s. 516-518).

Ölüm anında kişinin acı çekmesi onun manevi durumu hakkında hüküm vermek için delil sayılmaz. İnsanları gafletten kurtarmak için ölüm bir uyarıcı olarak kullanılmaktadır. Hz. Ali ölümü hatırlamanın hayırlı işlerin yapılmasına vesile olacağını bildirmektedir. Kâfir, zalim ve münafıkların ölüm anının farklılığı bazı ayetlerde dile getirilmiştir (Kıyame, 75/26-30). Mümin kimselerin de ölüm anında farklı tepkiler verebileceği bilinmelidir. Mümin bir kimsenin son nefesini ter dökerek vereceği Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir (Tirmizi, Cena'iz, 8, 10: Akt. Esen, 2007, s. 35). Salih amel işleyenlerin ölümden korkmamaları gerekir.

Kur'an'da ölüm sonrası hayata ilişkin açıklamalar yer alır. Allah dostlarına rahatlık, güzel rızık ve nalin cenneti sunulacağı, dini gerçekleri yalanlayanlara ise kaynar su verilip cehennem azabı verileceği belirtilmektedir (Vakıa, 56/83-95). Bazı ayetler kabir hayatının bir nevi uykudan ibaret olduğu haber verir (Yasin, 36/52; Zümer, 39/42). Somut örneği, Ashab-ı Kehf'in mağara hayatıdır. Şeriat kapısına göre, Amentüye inanmayan kişinin imanı kâmil olmaz. Sünni inancın özünü oluşturan Şeriat kapısında cenaze erkânı, Alevi-Bektaşî inancındaki uygulamalardan farklılık gösterebilir.

Ölen kişi defnedilirken veya definden sora şenlik, raks veya sevinç gösterileri yapma dinen hoş görülmez. Hz Yakup oğlu Yusuf'u kaybettiğinde, Hz Peygamber oğlu İbrahim vefat edince ağlayıp gözyaşı dökmüşlerdir (Telbisü İblis, s. 306-307: Akt. Esen, 2007). Tasavvuf ehli kişiler iki türlü ölümden bahsederler: Ruhun bedenden ayrılması hakiki (yani biyolojik ölüm), nefsin heves, arzu ve tutkularını etkisiz hale getirme iradi ölümdür. İslam fıkında beyin ölümü kesin ölüm emaresi olarak kabul edilmektedir. İslam dininde kişinin kendi ölümünü istemesi de hoş karşılanmaz. Şeriat kapısında bir kimsenin ibadet sorumluluğu ve diğer yükümlülükleri ölümle sona erdiği için amel defteri kapanır. Böylece ekin vakti olan mükellefiyet dönemi son bulmakta ve hasat dönemi başlar (Çelik, 2020. s. 189).

İslam inancının bir yorumu olan Sünni inançta ölüm olayı gerçekleştikten sonra kişinin temizliği yapılır (gasil). Bu kişinin yıkama (teçhiz) işlemlerine geçilir. Bu işlemden sonra kişiye boy abdesti aldırılır. Kefenleme (tekfin) işleminden sonra er kişi veya kadın olması durumuna göre niyet edilerek cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı dört tekbir ile kılınan bir namaz olup farz-ı kifayedir. Cenaze namazı kılınan kişi daha sonra mezarlığa götürülerek defnedilir. Bir kişinin cenaze namazı kılınabilmesi için Müslüman olması, yıkanıp kefenlenmiş ve cemaatin önünde olması gerekir (Diyaret İşleri Başkanlığı- DİB, 2018, s. 211).

Ölen bir mümin kişinin ibadet borçlarının geride kalan yakınları tarafından ödenmesi, ölü adına namaz kılma konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Hatta sahabenin bu konuda olumsuz görüş belirttiği ancak ölen kişi adına oruç tutulabileceği ve sevabının o

kişiyeye bağışlanabileceğı belirtilmektedir (Ceylan, 2010, s. 97). Tabi tutulan bu oruçlar onun borcundan düşölmez İslam akidesine göre, dua ve bazı ibadetlerin sevabı ölen kişiyeye bağışlanabilirmaya başka birisi adına yapılan mali bir ibadetin sevabının ölen birisine bağışlaması caiz görülmez. Yani bedeni ibadetlerin amacı, kişinin nefsini yormasına yönelik olup herkesin ibadetini kendisi yapması icap eder (Erdem, 2007, s. 238). Benzer bir yorumla, kişinin yakını için yapacağı dua ve ibadet ona fayda verebilir ama yapmadığı ibadetleri onun yerine yapmak söz konusu olamaz (Paçacı, 2017, s. 398).

Alevi-Bektaşî ve Sünnî Gelenekte Cenaze Ritüelinde Görülen Farklılıklar

Sünnî ve Alevi-Bektaşî inancında, ölüm olgusu ve ölen kişiyeye yapılacak işlemlerde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki ibadetler konusuyla ilgilidir. Allah'a ibadet etme ve kulluk etme konusunda az da olsa değışiklikler göze çarpar. Alevi-Bektaşîlerin toplu ibadetleri cem olup bu ibadetin temelini kul hakkını gözetmek oluşturur. Diğere taraftan büyük günahlar olarak nitelenen başkalarının namusuna göz dikme, zina etme, hırsızlık yapma, başkalarını sözle incitme gibi yani kısacası eline, beline ve diline sahip çıkma düsturuna aykırı durumlar, Alevi-Bektaşî inancında en çok üzerinde durulması gereken konular arasında yer alır. Bu bakımdan her Alevi-Bektaşî yılda bir defa pirinin huzuruna geçerek bu konuda bir sınav verir yani ikrarını tazeler ve herkes ile helalleşir. Ölmeden önce ölmek olarak ifade edilen uygulamayla kişi Allah huzurunda hesap veriyormuş gibi bir imtihana tabi tutulur. Yani kişinin kul hakkı ile Hakk'ın huzuruna gitmesi, ölümün en kötü şekli olarak algılanır. Bu bakımdan helalleşme işini musalla taşına bırakılmamalıdır.

Alevi-Bektaşî inancında, ölenin arkasından su selâsı okunması Hakk'a yürüme erkânının bir parçasıdır. Su selâsı, Seyyid Ahmet veya Yunus Emre'nin söylemiş olduğı bir ağıttır. Dörtlüklerden oluşan bu manzume genellikle sesi yanık birisi tarafından okunur (Cem evindeki zakirler bunu okuyabilirler). Alevi-Bektaşî öğretisinde, müziğın önemli bir yer tuttuğı görülür (Benli, 2019, s. 174). Başka bir farklılık cenaze erkânına katılma ve duruş biçimidir. Hakk'a yürüme erkânında kadın-erkek herkes duaya katılabilirler. Musahibi bulunan kişiler için dar duası okunur. Bu duayı genellikle bir hoca okur ve dar erkân'ını ise bir dede yönetir. Bazı yörelerde musahibi olmayan kişiler için de dar çekilmektedir. Bazen bunun yerine bazı sürelerde (yörelerde) dar cemi yapılmaktadır. Dâr Erkânı, dârdan indirme cemiyle yapılmakta ve ceme katılan tüm canlar ölen kişi için Allah'tan af ve mağfiret dilerken aynı zamanda kendi iman ve ikrarlarını tazelemektedirler (Dedekargınoğlu, 2018, s. 321; Coşkun, 2013, s. 274).

Başka bir farklı uygulama, cenaze namazının kılınmasında görülen ayrılıklardır. Cenaze namazı kılınırken din görevlisi hazır bulunan cemaate, bu kişinin Müslüman olduğuna şahitlik eder misiniz, diye sorar. Hâlbuki Alevi-Bektaşî inancında böyle bir sorunun sorulması yersizdir. Diğere yandan cenaze namazında genellikle sure ve dualar Arapça okunur. Helallik alınırken din görevlisi, ben de bu mevtaya vekâleten haklarını size helal ediyorum, diyerek helalleşme kısmını tamamlar. Bazı yerlerde bu kişinin eksik olan namaz ve oruçları için ıskat veya ibadet borçlarının uygulanmasına yönelik işlemler yapılır. Alevi-Bektaşî inancında böyle bir uygulama olmadığı gibi, bazı uygulamalar Sünnî inancın kendi içinde bile tartışmaya açıktır.

Hacı Bektaş Veli'nin cenaze namazının 70 saf halinde kılındığından bahsedilir (Gölpınarlı, 1958, s. 91). Irak Türkmenleriyle ilgili bir araştırmada, Hünkâr Tekkesinin mürşidi Seyid Hamit namaz kıldıklarını, Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ında namazın farz kılındığını

(Mahdı, 2015, s. 95) belirtmektedir. Bu konuda Âşık Seyrani'in söyledikleri de oldukça anlamlıdır:

“Çal Seyrani, durma sazı

Hakk'a sen eyle niyazı

Sana secdesiz namazı

Kısmet olan kılar bir gün” (Özmen, 1998, s. 116).

Günümüz Alevi-Bektaşî İnancında Hakk'a Yürüme Erkânında Yaşanan Değişim

Alevi inancı kırsal kesimde, Bektaşîlik ise şehirlerde ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimde kültürel yaşam şehirden farklılık gösterir. Köylerde eskiden herkesin hayvanlarını otlatan bir sığırtmaç, arazileri bekleyen köy bekçileri bulunurdu. Halkın büyük bir kesimi tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı için dışa kapalı bir toplum hayatı vardı. Evlilikler genel olarak akraba evliliklerine dayalıydı. Köye gelen dedeler yaklaşık olarak iki üç ay kadar bir süreyle köyde kalırlar ve kışın sürekli cemler yapılırdı. Düşkünlük müessesesi etkili olarak işlerdi. Yani düşkün olan kişinin hayvanları sığıra katılmazdı, köyde kimse ona selam vermezdi. Bu kişi cemlere katılmadığı için toplumdan da tecrit edilirdi. Bu durumda olanların görülmesi (düşkünlüğün sona erdirilmesi) ciddiye alınır ve kişilere söz konusu yaptırımlar uygulanırdı. Köylerde Hakka yürüyen kişilerin hizmetini yapacak Alevi-Bektaşî dede ve babaları bulunurdu. Kırsal kesimden şehire göçle birlikte erkanlarda bir takım değişimler ortaya çıkmıştır.

Şehirlere göç olayının başlamasıyla birlikte büyük kentlere gelen Alevi-Bektaşîler cenazelerini camilerden kaldırmaya başladılar. Alevi-Bektaşî dergâhlarının olmadığı ve bu hizmeti yapacak kişilerin bulunmadığı bir ortamda, bu uygulamalar bir süre devam etmiştir. Alevi-Bektaşî inanç merkezlerinin oluşturulmasıyla birlikte Hakka yürüme erkânları bu derneklere bağlı cem evlerinde yapılmaya başlanmıştır. Alevi inancında telkin diriye verilirken ölüye verilmeye başlanmıştır. Şehirleşme, toplum üzerinde değişim etkisini göstermiştir (Aktaş, 2015, s. 98).

İlk zamanlarda Sünni inançla benzerlik gösteren uygulamalar zaman içinde değişime uğramıştır. Cenaze namazı kılınması yerine, ölüye duaz ve deyişler okunmaya başlamıştır. Bu farklı uygulamalar bazen tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Hasan Saltık'ın Kartal Cem evinden kaldırılmasıyla ilgili olarak bir yazar cenazenin Alevi geleneklerine göre kaldırılmadığını, cenaze işlerinin camide yapılanlara benzetildiğini ileri sürmüştür. Cem evi yönetimi ise hizmetin dede tarafından yapıldığını, bu iddiayı ortaya atanların Ali 'siz Alevilik peşinde olduklarını ileri sürmüştür (Erdem, 2021). Buna benzer tartışmalar geleneksek Alevi-Bektaşî erkânında bazı değişimler yaşandığını göstermektedir.

Alevi-Bektaşî köylerinde cenaze kaldırma işlerini yürüten hocalar vardır. Diyanete bağlı olmayan, Alevi-Bektaşî erkânını bilen bu hocalar, Hakka yürüyen kişilerin cenaze namazını kaldırır ve kendilerinden sonra bu işi yapacak kişileri de yetiştirirler. Bu anlayışla yetişmiş bir hoca cenaze kıyamında aranan şartları şöyle sıralamaktadır:

- Ölenin inançlı olması ve Allah'ın varlığına inanması,
- İslam ve imanına şahitlik yapılması,
- Cenazenin yıkanıp temiz kefene sarılmış olması,
- Ölünün imam ve cemaatin önünde olması,

e. Ölünün vücudunun tamamının veya çoğunun mevcut olması (Yüce, 1997, s. 20).

Alevi-Bektaşî inancına göre bir hocanın imam sıfatı ile namaz kıldırabilmesi için bu kişide Ehlibeyt sevgisi olması gerekir. Cenazenin duası ise bir dede tarafından yapılmalıdır.

Özellikle kırsal kesimde, dinî vecibelerin, geleneksel olarak dedelerin öncülüğünde yapıldığı görülmektedir. Alevi inancında manevi imamlığın bu soya ait olduğu kabul edilir. Zorunlu olmadıkça Sünni hocalara bu hizmetler yaptırılmaz (Tur, 2002, s. 487). Cenaze namazına genellikle erkekler katılırlar. Ancak son zamanlarda bazı kadınların mezarlığa kadar gelerek burada duaya iştirak ettikleri görülmektedir. Bazı Alevi sürelerinde kadınların da cenaze namazına katıldıkları bildirilmektedir (Şahin, 2021). Bu uygulamalar son on yıl içinde görülen kültürel bir değişimin sonucu olarak kaydedilmektedir.

Alevi inancında, Hakka yürüme erkânı olarak adlandırılan cenaze hizmetleri üzerinde son zamanlarda bazı tartışmalar yapılmaktadır. Bazı Alevi-Bektaşî dernekleri ölen birisi için Sünnilerden farklı hizmetler yapılması gerektiğini savunurken (AABF, 2019; Ulusoy ve Ulusoy, 2012, s. 80) bazıları ise, Alevi-Sünni ayrımı gözetilmeden aynı işlemlerin yapılması gerektiğini belirtmektedirler (Bozkuş, 2006, s. 7; Karaoğlan, 2003, s. 34; Özdemir ve Arıcı, 2012, s. 2024). Farklı uygulamaların zamanla Alevi-Sünni ayrımını beraberinde getirebileceği düşünülmektedir.

Son zamanlarda Hakka yürüyen kişilerin cenazeleri cem evlerinden kaldırılmakta ve Hakk'a yürüyen kişinin ailesinin isteklerine göre bir uygulama yapılmaktadır. İster Alevi-Bektaşî erkânına göre isterse eski geleneksel cenaze kaldırma erkânına göre olsun cenaze namazını kıldırın kişi hazır olan cemaate bu kişinin Müslüman olduğuna tanıklık eder misiniz gibi bir soru sormaz. Böyle bir soru Alevi-Bektaşî inancında anlamsızdır. Kişinin inancı ona ait olup onu yargılayacak olan Allah'tır. Aslında bu husus Sünni cami tarafından da eleştiri konusu olmaktadır. Konuya tepkisini dile getiren bir vatandaş bu hocalara şu soruyu sormaktadır: Müslüman gibi yaşamadı derlense cenaze namazını kıldırılmayacak mısınız? Nerden çıkarıyorsunuz bu saçma sapan soruları. Seni görevin cemaatten helallik almaktır, diye de eklemektedir (Karagözoğlu, 2017).

Alevi-Bektaşî inancındaki bu cenaze kaldırma erkânı Sünni camiayı da etkilemektedir. Alevi-Bektaşî ayinlerinin çoğunun eski Türklerin yaşam biçimiyle ilişkili olduğu bilinmektedir. Türkler Müslümanlığa geçiş sürecinde, eski dinlerinden ve kültürlerinden bazı izleri de yeni inançlarına taşımışlardır. Bunun bir zenginlik olarak görülmesi gerekir (Yılmaz, 2014, s. 12). Bu bağlamda, Sünni olan Mehmet Fırat'ın cenazesi, vasiyeti üzerine cem evinden kaldırılmıştır. Namazı bir Alevi dedesi kıldırılmış ve evinin önünden helallik alındıktan sonra defnedilmiştir. Cem evi derneği başkanı aynı toplum içinde yaşayan kişinin Alevi veya Sünni olmasının önemli olmadığını, ölen kişinin insan olduğunu belirtmiştir (Söke Haber, 2016). Bu durum bir arada yaşama ve Türkiye'nin kültürel zenginliğinin en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kültürel değişimin gelecek kuşaklara etkisini ortaya çıkarmaktır. Alevi-Bektaşî inancında, Hakka yürüme erkânı örneği ele alınmış bu konuda Alevi-Bektaşî inancına mensup kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmada, Alevi-Bektaşî ve Sünni inanca yönelik cenaze kaldırma erkanları karşılaştırmalı olarak ele alınarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Nitel bir çalışma olan bu araştırmada etnografi (kültür analizi)yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem insan topluluklarının ilişkilerini ve davranışlarını kendi ortamlarında gözleme, belgeleme ve yorumlamayı içeren bir yöntemdir. Amacı bir topluluk hakkında genel bir çerçeveye ulaşmaktır (Akturan ve Dinçer, 2008: 41; Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012, s. 508). Çalışma uygulama içerdiğinden Alevi-Bektaşî cemevlerinde bu erkânın nasıl yapıldığı katılımlı gözlem tekniği ile farklı yerlerde izlenmiştir.

Evren ve Örnekleme / Çalışma Grubu / Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, Alevi-Bektaşî geleneği içinde yer alan ve farklı Alevi-Bektaşî derneklerinde bu hizmetleri yürüten dedeler ile köylerde cenaze erkânlarını yürüten hocalar oluşturmaktadır. Bu amaçla, İstanbul, Samsun illeri ile Suluova, Havza, Merzifon ilçelerinde görevli kişiler araştırmaya dâhil edilmiş ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır.Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle, Alevi-Bektaşî inancını taşıyan ve farklı derneklerde görevli kişilerin görüşlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan kişilere ilişkin kişisel bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanlara Yönelik Kişisel Bilgiler

Kod	Yaşı	Ocağı	Memleketi	Tahsili	Dede-talip durumu
1	65	Gülerli	Suluova	Ortaokul	Dede
2	55	Hubyar	Gümüşhacıköy	İlkokul	Dede
3	66	Pir Sultan	Suluova	Yüksekokul	Dede
4	80	Nesimi	Lâdik	İlkokul	Talip-Hoca
5	85	Pir Sultan	Havza	İlkokul	Talip-Hoca
6	65	Gülerli	Havza	Ortaokul	Dede
7	41	Pir Sultan	Gümüşhacıköy	İmam Hatip L.	Talip
8	44	Kemaloğlu	Lâdik	İlkokul	Dede
9	64	Kul Himmet	Tokat	İlkokul	Talip-Hoca
10	20	Kesikbaş	Tokat	Ön lisans	Dede
11	33	Hüseyin Gazi	Kütahya	Lisans	Dede
12	55	Pir Sultan	Samsun	İlkokul	Dede
13	58	Pir Sultan	Samsun	Lise	Dede

Veri Toplama Araçları

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu doğrultuda araştırmacılara sorulacak sorular belirlenmiştir. Araştırmaya katılanlara şu sorular yöneltilmiştir: 1)Alevi-Bektaşî inancıyla ilgili görüşleriniz nelerdir? 2)Alevi-Bektaşî inancında cenazeler nasıl bir erkânla kaldırılmalıdır? 3) Hakka yürüyen kişiye cenaze namazı kılınmalı mıdır? 4) Hakka yürüyen bir kişiye hangi dualar okunmalıdır? 5) Cenazelerin farklı erkânla

kaldırılması bir ayrışmaya yol açar mı? 6)Ruh, can kavramı ve ahirete ilişkin görüşleriniz nelerdir?Araştırma, katılarak gözlem yöntemiyle desteklenmiştir.

Nitel araştırmalarda, araştırmacının olguyu olduğu biçimiyle yansız gözlemesi anlamına gelen geçerlik kavramı (Kirk ve Miller, 1986: Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 306-307) araştırma boyunca dikkate alınmıştır. Katılımcılara sorular sorulurken katılımcı teyidi alınmıştır. Elde edilen veriler konunun uzmanı bir kişiye inceletirilerek geçerliği sağlanmıştır. Araştırmada katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır. Araştırmalarda güvenilirlik önemli bir kavramdır (Golafshani, 2003, s. 603).Bu çalışmada, dış güvenilirliğin sağlanması için şeffaf bir yol izlenmiş, olgu ve olayların açık ve anlaşılır bir şekilde rapor edilmesine özen gösterilmiştir. Bulguların kuramsal kısımla uyumu yanında farklı araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Araştırmanın iç güvenilirliğinin de sağlanması gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 306).Çalışmada elde edilen veriler bir sistematiklikle raporda sunulmuş, araştırmaya farklı cem evlerinden değişik kişiler dâhil edilmiş ve bulgular gözlemlerle desteklenerek iç güvenirliğin artırılmasına özen gösterilmiştir

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya başlamadan önce etik kurul izni alınmıştır. Veriler araştırmacı tarafından görüşme yoluyla toplanmıştır. Araştırmaya katılan kişilerden randevu alınmış ve her kişiyle yaklaşık 40 dakika süreyle görüşülmüştür. Görüşler yazılı olarak kaydedilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılan kişilerin verdiği bilgiler kendilerine okunarak söylediklerinin doğruluğu teyit ettirilmiştir. Böylece toplanan bilgilerin doğru şekilde kaydedildiği anlaşılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Görüşme formları önce numaralandırılarak kodlanmıştır. Bu görüşme formlarında benzer sözcükler taranarak kodlar oluşturulmuştur (Dede-D1,D2-Talip-T1,T2). Bu kodlardan kategoriler ve bunlardan bazı temalara ulaşılmıştır. Bu temalar çerçevesinde görüşler yorumlanarak bazı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Bazı kişilerin görüşleri olduğu gibi aktarılarak verilerin doğruluğu kuvvetlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırma sonucunda yapılan görüşme ve gözlemler sonunda beş tema ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu temalara ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

1)Alevi-Bektaşî İnançına Yönelik Görüşler

Katılımcıların Alevilik ve Bektaşîlik inancına yönelik görüşleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Alevilik ve Bektaşîlik Nedir Sorusuna İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Alevilik-Bektaşîlik Olgusu	Bağlılık	On iki imamları bıraktığı inanç	D1, T4, T5
		Muhammed Aliye bağlı yoldur	D3
	İslamiyet ilişkisi	İslamiyet’in özüdür	D2, D3, T5, D10, D11, T13
		İslamiyet’in içindedir	T4, T5, D6, T7, T12, T13
	İslam Öncesi	İslamiyet’ten önce vardı	T9
Felsefe	Alevilik bir felsefedir	D2	

Tablo 2’de katılımcıların görüşlerine bakıldığında, çoğunlukla Alevi-Bektaşî inancı, İslamiyet’in içinde ve onun özü bir inanç olarak görülmektedir. Bazıları Alevi-Bektaşî inancını on iki imamlara bağlı bir inanç olarak nitelerken, bir kişi onun bir felsefe olduğunu bir başkası da İslamiyet’ten önce bir inanç olduğunu belirtmişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, Alevilik-Bektaşîliğin, İslamiyet’in içinde ve onun özünü oluşturan bir inanç olduğu konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Bazı kişilerin görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Alevilik İslamiyet’in içindedir. Alevilik olmadan İslamiyet olmaz. Alevi inancını İslamiyet’in dışında görmek son derece yanlıştır (D6).

Alevilik İslamiyet’ten öncede vardı. Âdem yaratılmadan önce 5 esmanın ruhu vardı. Âdem Cennetten kovulunca bu esma yüzü suyu hürmetine suçu bağışlandı (T9).

Alevilik İslamiyet’in içindedir. Alevilik, on iki imamlara hizmet yapılan ve görgü yapılan İslam’ın içinde bir inançtır. (T4).

Alevilik bir felsefedir. İnsanın özündedir. Alevilik İslamiyet’in özüdür (D2).

Hz Peygamber İslam peygamberi ise bizde Hz Peygamberin Hz Ali’ye ve Ali’nin de Hz Hasan ve Hz Hüseyin’e bunların da On iki imamlara bıraktığı inanç ve ibadeti yapıyorsa bizim gittiğimiz yol İslamiyet’tir (D1).

2) Cenazelerin Nasıl Bir Erkânla Kaldırılacağına Yönelik Görüşler

Alevi-Bektaşî inancında cenazelerin nasıl kaldırılacağına yönelik katılımcı görüşleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Alevi-Bektaşî İnancında Cenazelerin Nasıl Kaldırılacağına Yönelik Görüşler

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Cenazelerin Kaldırılma Biçimi	Alevi erkânına göre	Alevi erkânına göre olmalı	D1, T7, D11
		Dualar Türkçe yapılmalıdır	D1, D3, D6, T7, D10, D11, D13
		Cem evinden kaldırılmalı	D12
		İmam Cafer Buyruğuna göre	T9
		Şeriat kapısına göre yapılmalı	D2, T5
Şeriat usulüne göre	Büyüklerimizde gördüğümüz gibi	Şeriat erkânı hiçe sayılmamalı	T4, D8
			D6

Tablo 3’te katılımcı görüşlerine bakıldığında, dedeler ağırlıklı olarak duaların Türkçe yapılması ve cenazelerin Alevi erkânına göre kaldırılması görüşlerine katılmaktadırlar. Cenazelerin Şeriat kapısına göre kaldırılması görüşüne katılanların sayısı azdır. Bu görüşü savunanların bazılarının dedeler ve çoğunlukla hocalar olduğu görülmektedir. Bazı katılımcı görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Alevilikte 4 kapı 40 makam vardır. Evvel kapı şeriattır. Şeriattan ayrılmamak gerekir. Şeriati bilmeyen tarikata giremez. Bana göre tarikat iç kapıdır. Şeriati tarikatla karıştırmamak lazım. Cenaze işleri şeriata göre olmalı (D2).

Cenaze işleri bizim eski hocalardan gördüğümüz gibi kaldırılmalıdır.Bu işleri büyüklerimizden böyle öğrendik. Şimdiye kadar çok cenazeler kaldırdım (T4).

Cenaze Türkçe bir ibadetle kaldırılmalıdır.Biz yol oğluyuz.Pirimiz nerede ise yönümüz oraya döner.Biz hiçbir zaman müşidimizden yönümüzü çevirmeyiz (D3).

Ben 2000 yılında bu işleri yapmaya başladım. Cem evi 2010 yılına kadar cenazeleri Şeriat usulüne göre kaldırdı. Sonra ben kendi erkânımıza göre bu işleri yapmayı istedim (T7).

Ölen kişiler, helallik, rızalık ana temalı olarak değişler, gülbengler, duvaz-ı imamlar okunarak Hakk'a uğurlanmalıdırlar (D11).

3) Hakka Yürüyen Kişiyeye Cenaze Namazı Kılınmasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Hakka yürüyen bir kişiyeye cenaze namazı kılınıp kılınmamasına yönelik katılımcı görüşleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Hakka Yürüyen Bir Kişiyeye Cenaze Namazı Kılınmasına Yönelik Görüşler

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Cenaze namazı kılınması durumu	Alevi erkânına göre olmalı	Cenaze namazı kılınmalı ancak Alevi erkânına göre olmalı	D1, D3, D11
		Cenaze namazı kılınmalı, dualar Türkçe okunabilir	D2
		Bizim yaptığımız cenaze namazı yerine geçiyor	T7
		Cenaze namazı kılmaya gerek yok	D12
		Cenaze namazı kılınmalı	D4, D5, D6, D8, T9
	Namaz kılınmalı	Cenaze erkânı yapılmalı ve Kur'an'dan örnekler vermeli	D10
		Cenazelerde duaz okunması doğru değil, cemde okunmalı	D13

Tablo 4'te Hakka yürüyen bir kişiyeye cenaze namazı kılınmasını belirtenler çoğunlukta dırlar. Bunun yanında, katılımcıların hemen yarıya yakını ise Hakk'a yürüyen kişinin cenaze namazı yerine Alevi erkânına göre kaldırılmasından yana görüş belirtmişlerdir. Farklı biçimlerde ifade edilmiş olsa da bazı katılımcılar namaz yerine farklı bir erkânla ölen kişiyeye dua edilmesini istemektedirler.Bu kişilerin görüşleri de Alevi erkânına göre cenazelerin kaldırılması yönündedir. Bazı kişilerin görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Cenazelerde duaz okunması doğru değil. Bunlar cemde okunmalı.Cenazede su selası verilmelidir (D13).

Cenaze namazı olmalı.Peygamberimiz Uhut savaşında şehit olanlara 72 defa namaz kıldırılmıştır.Peygamberimizin namazı kılınmadı mı?Hz Ali Hakka yürüyünce namazı kılındı.Hacı Bektaş velinin hepsinin cenaze namazı kılındı (T5).

Ölen bir kişi için cenaze namazı kılınmalıdır. Cenaze namazı herkes için kılınmalıdır.Ancak kendi usulümüzü de yapmalıyız.Eskiden beri bu yeni uygulamalar yoktu.Köydeki büyüklerimiz de cenaze namazı kılarlardı (T6).

Bu ilerde bir ayrışmaya neden olur.İleride sizin cenazenize ben gitsem bunlar yadırgar. Dianın Türkçesi önemli değil ama bazı ayetleri inkâr etmek doğru olmaz. (D8).

Cenaze erkânı yapılmalıdır.Helalliği alınmalıdır.Topluma hitaben cenaze erkânı sırasında ölüm ile ilgili Kur'an ne diyor?Erenler ne diyor?Bilgilendirme yapılmalıdır (D10).

4) Hakka Yürüyen Bir Kişiyeye Hangi Duaların Okunacağına İlişkin Görüşler

Hakka yürüyen bir kişiyeye hangi duaların okunacağına ilişkin katılımcıların görüşleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Hakka Yürüyen Bir Kişiyeye Hangi Duaların Okunacağına İlişkin Görüşler

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Hakka yürüyen kişiyeye okunacak dualar	Şeriat	Cenaze namazında Arapça dualar okunmalı	D2, T4, T5, D6, D8, T9, D10
		Cenaze namazındaki duaların Türkçesi okunabilir	T5
	Tarikat	Allah mağfiret etsin diye Türkçe dua edilir	D3
		Deyiş ve duaz, şefaah beklediğimiz kişiler	D1, D2
		Dört kapıya dayalı 5 tevhit esastır	T7
		Mersiye ve ağıtlar okunmalıdır	D11
	Ortak	Helallik alınmalıdır	D10, D12, D13
		Rızalık alınmalıdır	D12, D13

Tablo 5'te Hakka yürüyen bir kişiyeye korunacak duaların şeriat usulüne göre olması gerektiğini savunanlar çoğunluktadırlar. Bu kişiler okunacak duaların Arapça olmasını ve herkesin bildiği duaların okunmasını istemektedirler. Bununla birlikte, Tarikat usulüne göre, deyiş, duaz, mersiye okunarak veya dört kapıya dayalı tevhit esasına dayalı olarak dua yapılmasını öngören kişiler de bulunmaktadır.Yine her iki erkâna göre helallik ve rızalık alınması gerektiğini belirten katılımcılar da yer almaktadır. Bazı kişilerin görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Bu dualar orijinal Arapça okunursa daha iyi olur. Bu duaların neler olduğunu zaten bir çok Alevi-Bektaşî bilir. Aslında ben hem cenaze namazı kıldırıyorum hem de duaz okuyorum. Dualar yalvarma şeklinde olmalıdır (D2).

Cenaze namazında önce subhaneke okunacak (vecelle sanaike ile) ve ikinci rekatta Allahümme salli ve barik duaları ve üçüncü rekatta bilen cenaze duasını bilmeyen ise fatiha suresini okumalı.Dördüncü rekatta ise selam verilir.Bu duaları herkes içinden okuduğu için isteyen Türkçe okuyabilir.Kimse kimsenin ne söylediğini duymaz (T5).

...Cenaze namazı kılınırken Allah için namaza meyyit için duaya dedikten sonra tekbir getirilir yani Allah-u Ekber denir. Allah-u Ekber dedikten sonra duayı içimizden okuduğumuza göre Fatiha suresi ve duaz okunabilir.Bundan başka sübhaneke, Allahumme salli ve barik duaları okunur (T9).

Doğumdan ölüme kadar yaşam içerisinde iyi insan, örnek insan, kâmil insan olmayı nasihat eden değiş, duvaz, mersiye ve ağıtlar okunmalıdır (D11).

5) Cenazelerin Farklı Erkânla Kaldırılmasının Ayrışmaya Yol Açıp Açmayacağı

Cenazelerin farklı bir erkânla kaldırılmasının bir ayrışmaya yol açıp açmayacağına ilişkin katılımcı görüşleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Cenazelerin Farklı Erkânla Kaldırılmasının Ayrışmaya Yol Açıp Açmayacağı

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Cenazeyi Farklı Bir Erkânla Kaldırılmış	Bir ayrışmaya neden olmaz	Alevi-Sünni ibadetleri zaten ayrı yapıyor	D1, D3
		İnsanlara iyi anlatılırsa ayrılığa neden olmaz	D3, D12, D13
		Herkes kendi inancını yapmalı	T7
		Olacağını tahmin etmiyorum	D11
	Ayrışmaya neden olabilir	Sünniler Alevi cenazelerine gelmek istemiyor	D2
		Bu yeni usulle cenaze kaldırma kınanıyor	T4
		Böyle bir durum ayrılık getirebilir	T5
		Alevi-Sünni arasında ayrıma neden olur	D6, D8
		Ayrışmaya sebep olur	T9, D10

Tablo 6'da katılımcıların hemen yarısı Alevi erkânına göre cenaze kaldırmanın bir ayrışmaya sebep olacağını belirtirken diğer yarısı ise bunun bir ayrışma nedeni olmayacağını belirtmektedirler. Olmayacağını savunanlar zaten ibadetlerde bir ayrılık olduğunu ve herkesin kendi erkânına göre cenazelerini kaldırmasının doğru olacağını ileri sürerken, bunun bir ayrışmaya yol açacağını belirtenler ise zaman içinde Alevi ve Sünnilerin birbirlerinin cenaze erkânlarına katılmayacaklarını iddia etmektedirler. Yani böyle bir farklı uygulamaların zaman içinde bir ayrışmaya neden olabileceğini dile getirilmektedirler. Bazı katılımcı görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Alevi ve Sünni cenazelerinin ayrı bir erkân ile kaldırılması bir ayrılmaya neden olur. Zaten şu anda oldu bile. Sünniler Alevi cenazelerine gelmek istemiyor. Ben gittim sela verilmiyor diyorlar. Bu durumlara itiraz ettik ama başkana söz geçiremiyoruz (D2).

Bu Alevi-Sünni ayrılığına neden olmaz. Sünni ve Alevi ibadetleri ayrı olduğuna göre cenazenin de farklı şekilde kaldırılması böyle bir ayrılığa neden olmaz. Ben bir Sünni cenazesine katılsam bir Ehlibeyt çocuğu olarak bana bir dua yaptırır mı? Cenazeye dokunmama bile razı olmazlar. Eğer insanlara iyi anlatılırsa bir ayrılığa neden olmaz (D3).

...Bu şekilde yani yeni düzen üzeri cenaze kaldırmayı kınıyor insanlar. Bizi mahcup ediyor diyorlar... Dede dedeliğini hoca hocalığını yapmalıdır. Ben bir dedenin işine karışmam. O cemini yapar (T4).

Ortak nokta Hakk'a uğurlama, son görev, son hizmet açısından bakıldığında cenaze noktasında diğer dini-politik konulardaki gibi ayrışmaların çok fazla olacağını tahmin etmiyorum. Tabi olaya ölen kişinin ve aile yakınlarının bakışı ve hassasiyetiyle bakarak yaklaşmak gerekir (D11).

Alevi-Sünni cenaze erkânlarının farklı olması ileride bir ayrışmaya sebep olur. Alevi-Sünni birbirinin cenazelerine geliyor. Eğer birbirimizin cenazelerine gelmezsek halkı ayrıştırmış oluruz. (T9).

Alevi Sünni ayrışmasına neden olmaz. Herkes kendi erkânına göre cenazesini kaldırmalı. Herkes buna kendini alıştırmalıdır (D12).

6) Ruh, Can Kavramı ve Ahirete İlişkin Görüşler

Araştırmaya katılanların ruh, can kavramı ve ahirete ilişkin görüşleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Ruh, Can Kavramı ve Ahirete İlişkin Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Kişiler
Ruh- Can kavramı	Ruh göçü ok	Ruh ve can aynıdır ve ölmezler, beden ölür	D3,T4,T5,T7,T9,D13
		Ruhlar babına yani âlemine gider	T5, D6, D10, D13
		Ruh başka bir canlıya geçmez	D6, D12, D13
		İnsan iyi ise ruhu iyi karşlanır	T4
	Ruh göçü var	Ruh başka bir canlıya geçer	D1,D2,D3,T7,T9,D11
		Can ölür ama ruh ölmez	D2, D6
		Diğer görüşler	Ruh ve can aynıdır ve ikisi de ölür
Bu görüşler inanca göre değişir	D1		
Bu konuda bir şey okumadım	D8		
Ahiret hayatı	Ahiret hayatı vardır	D2,D3,T4,T5,D6,T7,D8, T9, D10, D12, D13	
	Ahiret hayatı ile ilgili görüş beyan etmeyen	D1,D11	

Tablo 7’de katılımcı görüşleri incelendiğinde, ruh göçüne inanmayanların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu beş kişinin çoğunluğu dededir. Ruh ve can ile ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Bu görüşlerin ortak bir noktası bulunmamaktadır. Katılımcıların ahirete inandıkları, iki kişinin ise görüş beyan etmediği görülmektedir. Bazı katılımcıların görüşleri aşağıya çıkarılmıştır:

Bir insanın ruhu devir yapar. Ancak kime geçer Allah bilir. O kişi bir hayvan suretinde mi gelir. Ben devire inanıyorum. Can ölmez. Ruh ile can aynıdır. Ahiret hayatı vardır. Doğduğumuza inandığımız gibi öleceğimize de inanmak lazım (D3).

Ruh ve can başka bir canlıya geçer mi bunu Allah bilir. Bana kalırsa ölen bir kişinin ruhu ruhlar babına yani ruhlar âlemine gider. Ruh ve can ölmez... Ahiret vardır. Herkes bu dünyada yaptığının hesabını verecektir. Bu dünyada ne ekersen onu biçersin (T5).

Ruh veya can bakidir. Bunlar elle tutulup gözle görülmez. Ahirete inanırım. Kuran’ın ilk emri oku ve yazdır.

İnsanın dünyada baki kalan ruhudur... Bir insanın ruhu ölünce bir başka canlıya geçer. Derviş Alim der ki nefesim haktır, Hak diyen canlara hiç şüphe yoktur. Cehennem dediğin dal odun yoktur. Herkes ateşini kendi götürür (T9).

... Ama diğer taraftan devriye yok demek de bağlantısız ve manasız bir seyir ve maneviyattan uzak bir yaşayış gibi geliyor.Bana devriye inancı daha ağır basıyor. Ehlisünnetteki ahiret inancını kabul etmiyorum. Ama burada olmazsa olmaz nokta razılıktr ve haktr... (D11).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Alevilik-Bektaşilik olgusu teması ile ilgili olarak katılımcılar çoğunlukla Alevilik inancını İslamiyet içinde ve onun özü olarak görmektedirler.Katılımcıların bazıları bu olguyu, On İki İmam'ın bıraktığı inanç, Muhammed-Ali'ye bağlı yol olarak tanımlamaktadırlar. Alevilik bir felsefedir görüşü de aslında bu anlamı taşımaktadır.İslâm öncesinde var olan bir inançtır görüşü, Muhammed-Ali nurunun ilk yaratılanlar arasında olduğuna vurgu yapmaktadır.Böylece bütün görüşler Alevi-Bektaşî inancının İslam'ın bir yorumu olduğu tezini desteklemektedir (Yılmaz, 2014; Dalkıran, 2002; Üçer, 2005).

Cenazelerin nasıl bir erkânla kaldırılması,cenaze namazı kılınması ve okunacak dualar ile ilgili temalara bakıldığında, dedelerin çoğunluğu cenazelerin Alevi-Bektaşî erkânına (Tarikat kapısı) göre, bazı hocalar ve birkaç dede ise Şeriat kapısına göre kaldırılmasını istemektedirler.Katılımcılar çoğunlukla duaların Türkçe yapılması dile getirmektedir.Şehirleşmeyle birlikte Alevi-Bektaşî cenaze erkânlarında bazı değişikliklere gidilmiştir.Örneğin cenaze namazı kılınmaması, müzik eşliğinde cenaze kaldırma, duaların Türkçe yapılması gibi. Katılımcıların Türkçe dua yapmak istemeleri kabul edilebilir ancak cenazenin başında saz çalınması Alevilerin sözlü ve yazılı kaynaklarında olmayan bir uygulamadır(Özdemir, 2018).Ölen kişi için *dardan indirme* yani dua okunması, Allah'tan af ve mağrifet dilemeye yöneliktir (Dedekargınoğlu, 2018).Ölen kişiye dua edilebilir(Ceylan, 2010), ancak onun adına ibadetyapılması doğru olmayabilir(Paçacı, 2017; Esen, 2007). Hatta ölen kişi adına hakkın helal edilmesi de tartışmalı bir durumdur. Birey kültür çevresinin kalıplarına uymak zorunda (Yıldız, 2007) olup cenazenin kaldırılması kutsal bir görevdir (Yaman, 1999).Bu bakımdan cenaze erkânlarında gereksiz değişiklikler yapmak Alevi-Sünni ayrışmasına neden olabilir.Cenaze namazlarında Türkçe dua okunabilir ancak namaz kılınması yerine farklı uygulamaların yapılmasının olumsuz sonuçları dikkate alınmalıdır.Kaldı ki Hacı Bektaş Veli'nin cenaze namazı 70 saf halinde kılınmıştır(Gölpınarlı, 1958).Makalat'ta namazın farz olduğu belirtilmekte (Mahdı, 2015) ve âşıkların nefeslerinde secdesiz namaz (Özmen, 1998) yer almaktadır.Bu bakımdan Alevi-Bektaşî inanç önderi olan dedelerin ölüden ziyade diriyle uğraşması daha doğru bir davranış olacaktır. Dedenin görevi mürebbi (eğitici) olmaktır.Ölen bir hocaya teslim etmek en doğru bir yaklaşım olacaktır.

Hakk'a yürüyen kişinin farklı erkânla kaldırılmasının bir ayrışmaya neden olup olmayacağına yönelik tema incelendiğinde, katılımcıların yarısı böyle bir uygulamanın Alevi-Sünni ayrışmasına neden olup olmayacağını dile getirirken diğerleri sebep olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrışmaya sebep olmayacağını belirtenler, modern Alevilik çizgisinde olan dernek yöneticileri dede veya taliplerdir.Bu kişiler bağlı oldukları derneklerin dünya görüşlerinden (AABF, 2019) ve bağlı oldukları pirlerden yani Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişinin görüşlerinden etkilenmektedirler(Ulusoy ve Ulusoy, 2012; Tur, 2002).Bu tür uygulamaların ayrışmaya neden olacağını ileri süren ve geçmişte bu hizmetleri yürüten hocaların içinde yer aldığı katılımcılar ise endişelerini dile getirmektedirler. Toplumu oluşturan bireylerin ortak değerlerinin yaşatılması, kültürel birlikteliğin

kuvvetlenmesine yardım eder. İdeal kültür uygulamada aldığı şekle dayalı farklılıkları birbirine düşürmemelidir (Bilgiseven, 1989; Erdenir, 2006).

Ruh-can kavramı ve ahiret hayatını konu alan temaya bakıldığında, katılımcıların çoğunluğu ruh göçüne inanmazken, yaklaşık yarıya yakını ruh göçünü kabul etmektedirler. Alevî kültüründe ruh göçüne inanılır (Arslanoğlu, 2001). Katılımcılar, ruh ve can kavramına ilişkin olarak çoğunlukla yorum yapmaktan kaçınmışlardır. Ruh ile ilgili olarak Kur'an'da insana bu konuda az bilgi verildiği (İsra/85), anlaşılması güç kavramlar olduğu kabul edilmektedir (Gül, 2021). Katılımcıların hemen tamamına yakını ahirete inandıklarını dile getirmişlerdir. Yani Alevi-Sünni inanca mensup kişilerin amentü konusunda benzer düşüncelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arslanoğlu (2001), İslam inancının farklı yorumları arasında bazı sorunların ancak bu iki inancın önderlerinin bir araya gelerek çözebileceklerini belirtmektedir. Böylece bu iki inancın mensuplarının ortak değerleri korunarak birlikte barış içinde yaşamaları sağlanabilir.

Bu tartışma neticesinde ulaşılan sonuçlar şöyle özetlenebilir: Alevi-Bektaşî inancına sahip katılımcılar farklı şekillerde ifade etmeseler de inançlarını İslam dini içinde görmektedirler. Cenazelerin Alevi-Bektaşî erkanına göre ve Türkçe dua okunarak kaldırılmasını istemektedirler. Cenaze namazı kılınıp kılınmaması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ölen kişiye dua okunmasını ve helallik alınmasını istemektedirler. Cenazelerin farklı erkanla kaldırılmasının bir ayrışmaya neden olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ruh ve can kavramları konusunda ise bir açıklama yapmaktan kaçınmışlardır. Katılımcıların çoğunluğu ahiret hayatına inanmaktadır. Bu sonuçlara dayalı olarak Türkiye'de uzun yıllar bir arada yaşayan Alevi-Bektaşî ve Sünni inancına sahip kişilerin ortak bir kültürün mensupları olduğu gerçeğinden hareketle, ayrışmayı beraberinde getirecek uygulamalardan kaçınmaları gerekir. Daha çok ortak olan değerlere vurgu yapılmalı ve farklılıklar hoş karşılanmalıdır. Bu konuda her iki tarafın inanç önderlerine önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- AABF (2019). Hakk'a yürüme erkânı. Almanya Alevi birlikleri federasyonu inanç kurulu, Almanya [http://akca.be/onewebmedia/AABF%20INAN%C3%87%20KURULU%20HAKKA%20Y%C3%9CR%C3%9CME%20ERKANI\(16%5B1%5D.04.2009\).pdf](http://akca.be/onewebmedia/AABF%20INAN%C3%87%20KURULU%20HAKKA%20Y%C3%9CR%C3%9CME%20ERKANI(16%5B1%5D.04.2009).pdf)
- Aiken, L. R., (1991). *Dying, death, and bereavement*, (4th Edition), e-book published, New York. <https://doi.org/10.4324/9781410606143>
- Akalın, A., E. (2006). *Ölümün ve ölmenin sosyolojisi üzerine kuramsal bir çalışma*. Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Aktaş, A. (2015). Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 12, 17-66.
- Akturan, U. ve Dinçer, D. (2008). Etnografya (ss. 41-62), *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Editörler: Baş, T. ve Akturan, U.). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Arslanoğlu, İ. (2001). Alevilikte temel inanç unsurları ve pratikler, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 20, 33-134.

- Benli, Y. (2019). Alevi-bektaşî öğretisinde hakk'a yürüme erkânında müzik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 91, 169-192.
- Berksun O., E. (1995) Psikososyal ve medikal yönleriyle kayıp, yas ve ölüm. *Kriz Dergisi*, 3(1), 68-69.
- Bilgiseven, Â., K. (1989). *islamiyet'in kültürel özellikleri ve islami kavramlar ı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bozkuş, M. (2006). Alevî yurttaşlara yönelik dinî hizmetlerin icrası bağlamında bir teklif denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-12.
- Burcu, E. ve Akalın, E. (2008). Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (8), 29-54.
- Ceylan, Z. (2010). *Teolojik ve folklorik açıdan ölüm ve ölüyle ilgili davranış uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- Coşkun, N. Ç. (2013). Alevi-Bektaşî geleneğinde dârdan indirme cemi ve bu cemin toplum yaşamındaki önemi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 66, 271-280.
- Çelik. N. (2020). Kur'an ve sünnet perspektifinden insanın amel ve eseri, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi (HADITH)*, 4, 163-194.
- Dalkıran, S. (2002). Alevi kimliği ve Anadolu Aleviliği üzerine bir deneme, *Akev Akademi Dergisi*, 10, 95-117
- Dedekargınoğlu, H. (2018). Alevîlerde Dâr'dan İndirme Cemi (Dâr Erkânı) "Dede Garkın Süreği Örneği", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (cilt: I, s. 319-342), 18-20 Ekim 2018, Ankara.
- Demir, S. T. (2017). Modernite ve ölüm: açık erişimli ölüm döşeginden izole yoğun bakım ünitelerine beden ve ölmenin değişen yüzü, *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 190-202.
- DİB (2018). *Fetvalar*, (4. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları: 1066, Halk Kitapları: 243
- Dikmen, A. (2015). Değişik din ve mezhep müntesiplerinin ölümle gelen sosyal birliktelik algıları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 458-165.
- Düren, Z. (2002). *2000'li Yıllarda Yönetim: Sürekli Değişim ve Belirsizlik Ortamında Gelişen Yönelimsel Yaklaşımlar*, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul.
- Erdem, A., K. (2021). Hasan Saltık'ın cemevinden kaldırılan cenazesi, Alevi kamuoyunda tartışılan bir polemik yeniden alevlendirdi. <https://www.indyturk.com/node/370061/haber/hasan-salt%C4%B1k%C4%B1n-cemevinden-kald%C4%B1r%C4%B1lan-cenazesi-alevi-kamuoyunda-art%C4%B1%C5%9F%C4%B1lan-bir> Erişim Tarihi : 30.08.2021
- Erdem, M. (2007). İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(2), 217-239.
- Erdenir, F. ve Burak,, H. (2006). *Avrupa kimliği: pan-milliyetçilikten postmilliyetçiliğe*, (2.Baskı) Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Erginer, G. (2004). *Bir halk bilimcinin gözünden ölüm; cogito*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Esen, H. (2007). Fıkıh, *Büyük İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt, 34, 38-40.
- Fraenkel , J. R., Wallen , N. E., Hyun , H. E. (2012). *How to design and evaluate research in education* (eighth edition), McGraw Hill: New York.
- Golafshani, N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The Qualitative Report*, 8(4), 597-606.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî. Vilayet-nâme*. İstanbul: İnkılap ve Aka
- Gül, İ. (2021). Alevi inancında can, ruh kavramı ve nefsin eğitimi, *Folklor ve Edebiyat*, 27(1):211-228DOI: 10.22559/folklor.1328
- Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 3(3), 151-165.
- Işık, C. (2012). Halk İnançlarında Kalıp Değiştirme, Ruh Göçü, *Tematik Türkoloji Dergisi*, www.actaturcica.com, 2-1, 46-60.
- Jones, C. (2004). *Huzur içinde yatmın: ölüme dair her şey*. İstanbul: Dharma Yayınları.
- Karaca, F. (1997). *Psikolojik açıdan ölüm ve dini inanç ilişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Karagözoğlu, K. (2017). Ne varsa eski hocalarda var, Erişim Tarihi: 02.09.2021 <https://www.bolununsesi.com/haber/154762/ne-varsa-eski-hocalarda-var>
- Karaman H. ve Çağrıncı, M. (2007). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir*, 3, 516-518 Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı
- Karaoğlu, H. (2003). Pazarlık yöresi Alevilerinde ölüm ve ölü ile ilgili uygulamalar. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 37-52.
- Keskin, M. (2003). Sarısaltık ocağına bağlı Aleviler'de ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği), 2,115-130.
- Koç, M. (2002). Yaşlılık döneminde ölüm olgusuna karşı geliştirilen tutum ve davranışlar, *EKEV Akademi Dergisi*, 11, 93-106.
- Köksal, H. (1996), Günümüz âşik ve şairlerinde ağıt yakma geleneği, *Bilig Bilim ve Kültür Dergisi*, 2,234-240.
- Kur'an meali (2021). İsrâ Suresi, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2114/85-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 28.08.2021
- Kur'an-ı Kerim Meali (2013). *Kur'anı Kerim Türkçe Meali: Sadeleştirilmiş Metin*. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Abdullah Eymen, İstanbul: Suhuf Yayıncılık.
- Küçük, M., A. (2020).Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde "Don Değiştirme", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 94, 97-122.
- Leslic, A. W. (1959). *The evolution of culture*, mcgraw-hill book company, Inc, New York
- Mahdı, S., A., M. (2015). *Anadolu Türk Aleviliği bağlamında Irak Türklerinde Alevilik*.Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Mengüş, E. (2019). Alevi geleneğinde ölüm inanışları bağlamında Müziğin önemi ve işlevi: Tunceli örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk halkbilimi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, Ş. ve Arıcı, İ. (2012). Alevilerin cem evleri ve diyanet işleri başkanlığına yönelik görüşleri (Malatya örneği), *Turkish Studies*, 7(3), 2013-2026.
- Özdemir, A., R. (2018). Aleviler cenazelerde saz çalar mıydı? <https://odatv4.com/guncel/aleviler-cenazelerde-saz-calar-miydi-28101859-149094> Erişim: 20.03.2022
- Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Paçacı, İ. (2017). Bedenî - Malî İbadet Ayrımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 29, 369-398.
- Rençber, R. (2020). Alevî-Bektaşî geleneğinde “dârdan indirme erkânı”: Adıyaman örneği, *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 31-49.
- Söke Haber (2016). Sünni İlçe Başkanının Cenazesi Vasiyeti Üzerine Cemevinden Kaldırıldı, <https://www.sondakika.com/haber/haber-sunni-ilce-baskaninin-cenazesi-vasiyeti-uzerine-8470336/> Erişim Tarihi: 3.9.2021
- Subaşı, N. (2001). Modern Alevilik: Sınırları zorlayan söylem arayışları, *İslâmiyât* 4(4), 147-164
- Subaşı, N. (2002). Türk Modernleşmesi ve Alevilik, *Folklor ve Edebiyat*, 8 (29), 91-122.
- Şahin, C. (2021). Alevilikte Hakk'a yürüme erkânı, <https://docplayer.biz.tr/293127-Alevilikte-alevilikte-hakk-a-yurume-erkani.html> Erişim Tarihi : 30.08.2021
- Şahin, M. (2019). Kültür Değişimleri ve Eğitim. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 458-466.
- Şiir Parkı (2022). Bu dünyadan gider olduk, <http://www.siirparki.com/yunus14.html> Erişim tarihi: 31.05.2022
- Tanhan, F. ve Arı-İnci, F. (2009). *Ölüm eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi
- TDK (2021). Değişim. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 28.08.2021
- Tekin, M. (2015). Postmodernizmin “din” sorunu, *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 7-24.
- Toprak, B. (1933). *Yunus Emre divanı*, İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 3 Kültür Dizisi: 3.
- Tuncel, M. (2012). *Tunceli*, DIA, İstanbul.
- Tur, D. (2002). *Erkânname, Aleviliğin İslam'da yeri ve Alevi erkânları*. İstanbul: Can Yayınları
- Türkkahraman, M. (2011). Türkiye'de yaşanan uluslararası kültürel değişim sürecinde batı ve Avrupa birliği. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (39), 1-40.
- Uluocak, Ş. (2014). Kazdağı tahtacı Türkmen kozmolojisinde “Hakk'a yürüme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 71, 55-82.
- Ulusoy, S. ve Ulusoy, V. H. (2012). *Dardan indirme erkânı*. (2. Basım), Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vakfı. Serçeşme Yayınları, İstanbul.

- Uyanık, Z. ve Kala, A.(2013). Ardahan yöresi (Damal) Alevilerinde “hakk’a yürüme erkânı”: ölümle ilgili inanış ve uygulamalar. *Folklor ve Edebiyat*, 19(76), 163-172.
- Üçer, C. (2005). Geleneksel Alevilikte ibadet hayatı ve Alevilerin temel İslami ibadetlere yaklaşımları, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 161-189.
- White, L., A. (1959). *The evolution of culture*, New York: Mcgraw-Hill.
- Wilbert, E. M. (1967). *Order and change*, John Wiley and Sons, Inc., New York.
- Yaman, M. (1999). *Alevîlik’ te cenaze hizmetleri*, Ufuk Reklamcılık ve Matbaacılık, İstanbul.
- Yardımcı, M.(2016). Alevi-Bektaşî kültüründe ölümle ilgili ritüellerden dar kaldırma ve bir cönkte bulunandar-name örneği, <https://silo.tips/download/alev-bekta-kltrnde-lmle-lgl-rtellerden-dar-kaldırma-ve-br-cnkte-bulunan-dar-name>Erişim tarihi: 31.05.2022
- Yıldırım , A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* . Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yıldırım, H. (2016). *Tunceli’de doğum, sünnet, nikâh ve cenaze merasimlerinin dinler tarihi açısından tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
- Yıldız, H. (2007) Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası tören ve ritüeller, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (42). 1-21.
- Yılmaz, O. (2014). Alevilikte eski Türk dini (Göktanı İnanıcı) ve Şamanizmin etkileri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1 (4), 1-13.
- Yüce, A. (1997). *Gerçek inancın temeli İslam’da*, (1.baskı), Ankara: Baydan Ofset